

Canonul literar și efectele influențelor contextuale

Prof. univ.dr. Doinița MILEA
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

Resumé: Les rapports entre les phénomènes culturels et le contexte socio économique d'une époque, des instances qui influencent, qui définissent qui déterminent le visage de la littérature nationale, la construction du canon littéraire au fil des temps, sont autant des problèmes agissant sur l'institution des études littéraires. Si le canon littéraire a un double véhicule, celui des promoteurs, conditionnés par les effets économiques, et celui du goût public, marqué par la dimension ethnique ou par les modes du moment, alors on peut parler de la transformation du canon, de sa relative indépendance.

Mots clés : influences contextuelles, goût du public, critères esthétiques.

O relație specială este evidentă între epocile și etapele istoriilor literare, raportată la diferitele manifestări ale canonului explicit sau respectat, dar un indice este receptarea critică care dă o viziune complexă de ansamblu asupra unei literaturi naționale, dialogând cu operele cele mai importante ale unor scriitori considerați canonici, clasicizați, și cu efectele schimbărilor de perspectivă în actul interpretativ și/sau de creație. Raportarea la canon, care este un construct socio-cultural, nu poate ignora rolul receptorului în construcția și valorizarea operelor, un raport vizibil între universul de așteptare și răspunsul artistului sau al factorilor de promovare.

„Regulile artei”, studiul lui Pierre Bourdieu din 1994, acreditează lectura sociologică și ivirea literaturii din confruntarea unor câmpuri de putere socială. Scriitura însăși, „cu toate specificitățile ei”, este văzută ca un fenomen social, un fenomen care „nu poate fi explicat decât prin social, un dialog cu câmpul de putere economic ori politic”. El vorbește de „strategii sociale de scriitură”, de strategii care se adoptă și se definesc „sub constrângerea structurilor sociale ale câmpului”, dar, și de „strategii personale de scriitură”. Dacă în prima parte a cărții practică o lectură sociologică pe literatura lui Gustave Flaubert, reliefând structurile de adâncime ale romanelor sale, în partea a doua urmărește câmpurile simbolice în care evoluează trei tipuri de actanți: „politici, economici, culturali”, sociologul pledând pentru „contingențele unei geneze”. Observațiile analistului aduc în prim plan aspecte esențiale aflate la baza circulației și impunerii operei de artă: „ interiorul câmpului de producție,

totalitatea acelor care contribuie la "descoperirea" și la consacrarea lui ca artist "cunoscut" și recunoscut: critici, prefațatori, negustori etc.(...) cel care, introducându-l pe piața bunurilor simbolice, prin expunere, publicare sau punere în scenă, asigură produsului fabricației artistice o consacrare(...)."

Variațiile canonului cultural și literar pot fi văzute în anchetele care urmau să stabilească ierarhia valorilor culturale și științifice dintr-o epocă sau alta. În 1892, Societatea Presei, înființată de B. P. Hasdeu, lansează un „Plebiscit”, la care „vor colabora cei mai mulți dintre scriitorii și bărbații eminenți ai țării.” Printre cele 24 de întrebări, unele vizau spațiul cultural: Care vă este autorul favorit? Care vă este poetul favorit? Care vă este oratorul favorit? Care vă este pictorul și sculptorul favorit? Care vă este compozitorul musical favorit?

Răspunsul lui Caragiale era plasat în spațiul badinajului, neavansând nici o opțiune concretă (de exemplu: „Beethoven și ...toți ceilalți”), dar Alexandru Vlahuță opta pentru Flaubert, Eminescu, Delavrancea, Grigorescu, Alexandru Macedonski propunea Flaubert, Lord Byron, Aman, Rossini, iar Hasdeu nu dădea nici un nume. Interesant este răspunsul unor savanți și medici celebri ai epocii: Victor Babeș propunea Goethe, Rafael, Chopin, Grieg, Mina Minovici propunea Zola, Eminescu, Grigorescu, Gounod. Într-o anchetă a revistei Luceafărul, ce apărea la Budapesta în 1902, se cereau date legate de „Nuveliștii în viață din regat”, inclusiv referiri la opțiunile literare/culturale: Iacob Negruzzi își exprima admirația față de Alecsandri și Eminescu „marii noștri poeți”, Ioan Slavici prefera pe Rafael, Leonardo, Beethoven și pe Platon, Duiliu Zamfirescu vorbește despre Leopardi și Eminescu, iar Mihail Sadoveanu vorbește despre modele: „Moș Creangă a fost patima și a copilăriei și a bărbăției, moșneagul sfânt și ipovestitorul fără pereche. Iar dintre străini-Maupassant și Tolstoi”. În 1924, Camil Petrescu, directorul revistei Săptămâna muncii intelectuale și artistice, propune o anchetă „(...) întrucât avem cu toții sentimentul vag al anarhiei culturale în care ne zbatem”. La închiderea acestei anchete revista a publicat rezultatele, în ordinea dată de voturi, conturând climatul cultural, după opțiunile publicului. Poeții preferațierau: Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Lucian Blaga, Ion Pillat, G. Bacovia. Prozatorii, pentru care optase publicul anului 1924, erau: Mihail Sadoveanu, I. Al. Brătescu-Voinești, Gala Galaction, Liviu Rebreanu. Interesant era faptul ca ierarhiile stabilite de voturi la proză, îl puneau pe Rebreanu alături de Galaction (376/376), în timp ce Brătescu-Voinești era la mare distanță (438). La dramaturgi conducea Camil Petrescu, urmat de Mihail Sorbul, dar cu un scor strâns apăreau Victor Ion Popa și Caton

Theodorian (303/280), uitat astăzi, dar prezent în epocă în toate „comitetele și comițiile”(Vicepreședinte al Societății Scriitorilor Români 1912; membru în Comitetul de lectură al Teatrului Național din București,1916; membru în Comisiunea de pe lângă Direcția generală a artelor, din Ministerul Cultelor și Artelor, 1923; membru fondator și președinte al Societății Autorilor Dramatici Români, 1923-1926; 1933-1939).

În 1931, Sadoveanu răspundea la o anchetă „În ce cred”, realizată de *Adevărul literar și artistic*, definind o parte a canonului epocii: „Și mai cred că scriitorul trebuie să fie într-un permanent contact cu viața, cu durerile ei, cu bucuriile, cu înfrângerile ei. Dacă cred că arta trebuie să moralizeze? Nu. Hotărât, nu. Dar nu mai am credința că ea, rămânând într-un cerc de strictă estetică, este cu atât mai binevenită cu cât demonstrează năzuințele omenirii spre mai bine. Nu admit și nu înțeleg <<arta>> infiltrată de pedantism sociologic și care-fatal-nu poate fi decât de un sec și repugnant didacticism”.

Se poate observa din aceste opțiuni culturale exprimate de-a-lungul a aproximativ 40 de ani, modul cum spiritul public asimilează modelele epocilor precedente, le adaptează constructului cultural modern românesc, printr-o raportare implicită la un set de reprezentări identitare, aflate în relație cu tradiția. Dacă aceasta ar fi perspectiva, ar fi evident de ce un Macedonski, aflat pe drumul construirii unei identități culturale într-un dialog cu direcții apusene ale epocii, nu este selectat pe fundalul constructului semănătorist și poporanist, dar nici mai târziu când perspectiva culturală este alta și polemicile îl vor fi făcut nepopular.

Confruntările polemice pierd din vedere calitatea literaturii care nu ar trebui să fie considerată model definitoriu pentru o epocă, pentru o generație. Nicolae Manolescu, într-o serie de tablete din *România literară* încerca să definească literatura din perspectiva raportului între esența foarte rezistentă în timp și cuprinsul mult mai vulnerabil istoric, înregistrând absorbirea în literar a multor categorii de texte nonficționale sau socotite înainte paraliteratură, dar știeșirea din scena literară a unor specii pe care secolele anterioare le considerau poetice (epopeea, poemul epic, balada).

Criteriile canonului ar trebui, în perspectiva lui Manolescu să separe „literatura proastă” de literatură; el propune șase categorii de opere pe care mersul timpului le-ar scoate din canon: „literatura melodramatică”, care exploatează „necinstit” emoțiile cititorului; „literatura moralizatoare”, cu o morală explicită asupra binelui și răului, „literatura pornografică” (văzută sub specia trivialului), „literatura de propagandă” care-și caută suportul

retoric în afara literaturii, transformând-o „din scop în mijloc”. Finalul listei lui Manolescu înregistrează în categoriile care ies/nu mai intră în canon, „literatura demodată” (care «nu are conștiința că trăiește ca un parazit pe tulpina unui mod anterior de a scrie») și „literatura plicticoasă” («cea mai greu de definit dar și cea mai răspândită formă de literatură proastă»).

Dar, pentru cititorul de rând, observațiile criticului asupra literaturii și canonului, rămân în afara plăcerii și spectacolului lecturii. Un răspuns la o întrebare implicită asupra relevanței modelelor culturale în lumea contemporană și la rolul interferențelor este necesar. Abordarea canonului ca practică de lectură, permite pe de o parte o abordare exclusivistă a textului literar înscris în linia canonică, iar pe de altă parte o lărgire a domeniului de abordare prin relația care se stabilește între literatură, epocă și model canon și construcția identitară, cu alte cuvinte se impune o recunoaștere a faptului că literatura este concepută și practică într-un context situațional, în care imaginarul colectiv și ideologia (particularizant) își pun amprenta asupra construcției artistului, a lectorului și asupra universului textului.

Diferitele scenarii ale „mondializării uniformizante”, concepute ca „hibridizare”, a producției culturale, generează polemici deconstructivizatoare și o descentrare a canonului prin dirijarea lui spre dialogul cu literaturile de generație, de implicare în social, la un moment dat, cu literaturi naționale, care promovează astfel de valori. Reconstrucția „orizontului de așteptare”, pe fundalul căruia o operă a fost creată și receptată, permite formularea întrebărilor la care textul a fost chemat să răspundă. Hans Robert Jauss (*Experiență estetică și hermeneutică literară, Pentru o estetică a receptării*), echivala implicit relația dialogică sincronică în diacronie, ca „distanță istorică” a cărei reconstrucție ar facilita orizontul modern de înțelegere a experienței celuilalt, vorbind și despre o nouă retorică a dialogului cu modelele, „între specificitate și diferență”, într-un orizont de înțelegere a lumii, în care raportarea la tradiție, chiar prin demersul subversiv, face posibilă orice experiență despre lume. Permanentă complementaritate între sferele culturii spirituale este caracteristica sfârșitului de secol, care aspiră spre o nouă configurație intelectuală, dar continuă să aibă nostalgia culturii și a orizontului ei de valori.

Harold Bloom, publicând, *Canonul occidental. Cărțile și Școala Epocilor*, 1994), deși nu se declară „interesat de polemica actuală dintre apărătorii de dreapta ai canonului, care îl susțin pentru presupusele sale valori morale și mediile academice și de presă, numite Școala

Resentimentului, care vor să răstoarne orice canon”, susține și apără criteriul estetic, refuzând relativizarea ideii de canon în numele noilor ideologii culturale. Acceptă că o listă de opere canonice este „inevitabil subiectivă”, că un canon are un caracter „reformator și nu revoluționar”, că a fost canonul estetic contaminat de etic, în diverse momente ale istoriei culturii, sau condiționat de conjunctura politică sau religioasă, dar propunând o listă de opere canonice (cu Dante și Shakespeare în centru), are un punct de vedere asupra literaturii născut din perspectiva criteriului estetic. La întrebarea care prefațează studiul – „ce face ca scriitorul și scrierile lui să fie canonice?” – răspunsurile lui H. Bloom se vor o sinteză: „stranietatea, un fel de originalitate”, generând „o putere de asimilare și de contaminare”. Observațiile lui Harold Bloom asupra presiunilor care condiționează „canonul” aduc ideea de „influență literară”, de influență și contextualizare politică sau socială, și o „listă” de autori canonici, cu corpusul de texte care susținși ilustrează canonul pe mari epoci culturale.

Este evident că în definirea operelor canonice discursul critic, perspectiva dată de critică, este esențială, alcătuind un corpus paralel cu cel al textelor declarate canonice, compus din criterii, evaluări, din perspectiva conștiinței critice ale unei epoci, cu modelări filozofice, ideologice sau metodologice. Un text, un gen, un autor pot la un moment dat să corespundă criteriilor care definesc explicit, sau implicit ideea de „literatură canonică”, implicând în secolul al XX^{lea}și receptarea, ca fapt social condiționând diferențierea „orizonturilor de așteptare”, văzute ca raporturi sau tensiuni între valori estetice, câmpuri literare și „utații” în receptare (inclusiv în criteriile judecății critice). Sunt exigențe formale și cerințe ale unui canon estetic legitimator; factori ca notorietatea autorului, motive ideologice cu priză la public într-o epocă, norme etice, pot (prin evidențierea conjuncturalului) influența includerea / excluderea din canon. Alegerea modelelor, opțiunea pentru canon, îmbracă uneori declarat, criterii extraestetice și extracanonice, ca, de multe ori, în cazul selectării nominalizărilor sau atribuirii premiului Nobel pentru literatură. Este interesantă și relevantă operația de comparare a posibilelor valori artistice, în general, și literare în special, realizată de Laurențiu Ulici, în volumul din 1988, *Nobel contra Nobel*, în care apăreau și scriitori români a căror valoare i-ar fi recomandat pentru o astfel de onoare estetic argumentată.

Virgil Nemoianu, într-un articol cu titlu sugestiv, *Modificări canonice și generații de aur*, comenta diverse opțiuni în problema „modului în care conceptul de canon ar putea fi aplicat la literatura română actuală.” Aspectele de analiză concretă sau de reșezare a ierarhiilor, erau prefațate

de două interogații, pentru care autorul articolului va găsi răspunsuri pro și contra: „Se ridică două întrebări separate, deși parțial legate între ele. Prima este: putem să ne imaginăm literatura/cultura română a secolului XX ca pe o unitate sau trebuie neapărat să vorbim de două entități: una acoperind prima jumătate a secolului, a doua începând pe la 1945/1948, și mergând de la această dată până la 1989, să zicem? A doua este: în ce măsură există scriitori sau grupuri de scriitori care să fie realmente definatorii pentru cultura română a acestui secol, pentru virtuțile și vinovățiile sale, pentru anumite trăsături relativ stabile? ”

Raportul între „global și indigen ”este văzut de autor, alături de „depășirea extremismelor ideologice” și de trecerea „spre valorile existențiale ale speranței și ale normalității”, ca „bază pentru o temelie a culturii române” dincolo de epoci, generații, judecăți istorice, valorice sau ale publicului.

BIBLIOGRAFIE

- Antofi, Simona, *The exile literature of memoirs - debates, dilemmas, representative texts and their formative-educative effects*, în *Procedia Social and Behavioral Sciences*, nr. 93 / 2013, pag. 29-34, WOS:000342763100005
- Ifrim, Nicoleta, *History and Identity in Post-Totalitarian Memoir Writing in Romanian*, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, nr. 16.1 / March 2014, Purdue University Press, <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol16/iss1/11/>, WOS:000333326200011
- Marino, Adrian, *Biografia ideii de literatură. Secolul 20*, vol. 5, Cluj – Napoca, Dacia, 1998; vol. 6 *Criza definiției literaturii*, Cluj – Napoca, Dacia, 2000.
- Mircea, Martin, *Canon și decanonizare*, în *Observatorul cultural*, , n° 2, 2000.
- Mircea, Martin, *Pierre Bourdieu, un sociolog al nuanțelor* *România literară*, n° 47/1999
- Manolescu, Nicolae, *Despre revizuire*, *România literară*, n°48, 2000
- Martin, Mircea, *Harold Bloom-Canonizatorul și „canonadele sale”*, *Caietele Echinox*, n° 1, *Postcolonism și postcomunism*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001
- Munteanu, Ion, *Documentar-Anchete literare și culturale. 1890-1935*, *Almanah, România literară*, București, 1985
- Nemoianu, Virgil, *Modificări canonice și generații de aur*, *România literară*, n° 18/2005.
- Ulici, Laurențiu, *Nobel contra Nobel. Propuneri, prezentări și antologie*, București, Cartea Românească, 1988.